

Altijd leerling

Jos de Kock

Wim Verboom

Anne Pals

Hans van Pelt

Arnolt Stijf

m.m.v. Bart Wallet

Altijd leerling

Basisboek

catechese

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekverzorging: Mulder van Meurs, Amsterdam

ISBN 978 90 239 2597 2

NUR 746

© 2011 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding 9

Deel 1 Visie en praktijk 13

Hoofdstuk 1 Visie op catechese 15

- 1.1 Praktische theologie 16
- 1.2 Catechetiek 16
- 1.3 De lerende gemeente 17
- 1.4 Wat is catechese? 18
- 1.5 Jongerencatechese 19
- 1.6 De doop 20
- 1.7 De leerinhoud van jongerencatechese 20
- 1.8 De doelstelling van catechese nader bekeken 21
- 1.9 De catecheet 22
- 1.10 Het leren 22

Hoofdstuk 2 Drie voorbeelden uit de praktijk 25

- 2.1 Leren is veranderen en ontmoeten – catechetisch portret van een gemeente in de Randstad 26
- 2.2 Leren in de volkskerk – catechetisch portret van een plattelandsgemeente in het oosten van het land 36
- 2.3 Nieuwe vormen – beproefde inhoud: catechetisch portret van een gemeente in een snelgroeiende plaats in het midden van het land 47
- 2.4 Enkele conclusies 54

Deel 2 Bijbelse en historische oriëntatie 59

Hoofdstuk 3 De Bijbel over leren in de gemeente 61

- 3.1 Kernpassages en -begrippen uit het Oude Testament 62
- 3.2 Kernpassages en -begrippen uit het Nieuwe Testament 69
- 3.3 De praktijk van leren en onderwijzen bij Paulus 75

Hoofdstuk 4 Leren in het Jodendom door drs. B.T. Wallet 89

- 4.1 Tweede Tempelperiode (515 voor Chr. – 70 na Chr.) 90

- 4.2 Rabbijns Jodendom (70-600) **91**
- 4.3 Middeleeuwen (600-1500) **94**
- 4.4 Vroegmoderne tijd (1500-1740) **96**
- 4.5 Het chassidisme en de Haskala (1740-1800) **97**
- 4.6 Negentiende eeuw **99**
- 4.7 Twintigste en eenentwintigste eeuw **101**

Hoofdstuk 5 Uit de geschiedenis van de catechese 105

- 5.1 Het catechumenaat van de Vroege Kerk **106**
- 5.2 De rudibus catechizandibus **108**
- 5.3 De catechese in de Middeleeuwen **110**
- 5.4 De catechese van de Reformatie en de Nadere Reformatie **112**
- 5.5 Catechese in de negentiende eeuw **121**
- 5.6 Catechese in de twintigste eeuw **124**

Hoofdstuk 6 Nieuwe ontwikkelingen in de catechese 133

- 6.1 Basiscatechese **134**
- 6.2 Kindercatechese **135**
- 6.3 Huiscatechese **136**
- 6.4 Keuzecatechese **137**
- 6.5 Intergeneratieve catechese **138**
- 6.6 Teamcatechese en duocatechese **140**
- 6.7 Levensloopcatechese **140**
- 6.8 Catechese met kunst, symbolen en rituelen **142**
- 6.9 Catechese aan mensen met een verstandelijke beperking **144**
- 6.10 Missionaire catechese **145**
- 6.11 Mentorcatechese **146**

Deel 3 Pedagogisch-didactische en godsdienstpedagogische handreikingen 149

Hoofdstuk 7 Pedagogisch-didactische grondlijnen 155

- 7.1 De catechisant: over identiteits- en geloofsontwikkeling **156**
- 7.2 De leefwereld van de catechisant: over sociaal-culturele ontwikkelingen **162**
- 7.3 De catechesepraktijk als leeromgeving: een aantal belangrijke aspecten **164**
- 7.4 Drie modellen van catechetische leeromgevingen **173**
- 7.5 Over onderwijsleertheorieën **178**
- 7.6 Implicaties voor curriculumontwerp en didactische werkvormen **181**

Hoofdstuk 8 Godsdienstpedagogische handreikingen 185

- 8.1 Praktisch-theologisch kijken naar catechesepraktijken 186
- 8.2 Catechetische leerdoelen 189
- 8.3 De verhouding tussen catecheet en catechisant: drie modellen 196
- 8.4 Wat is geloofsleren? 202
- 8.5 Concrete handreikingen aan de catechesepraktijk 204

Deel 4 Praktische handvatten voor catecheet en lerende gemeente 209

Hoofdstuk 9 Leidinggeven aan leerprocessen in de catechese 211

- 9.1 Groepsdynamica 213
- 9.2 De catecheet als leraar en pastor 225
- 9.3 De catecheet als reflectieve professional 236

Hoofdstuk 10 Een didactiek voor catechese 241

- 10.1 Een aparte didactiek voor catechese 243
- 10.2 Didactiek voor catechese: een overkoepelend schema 245
- 10.3 Het didactisch model 'leren en ontwerpen' 248
- 10.4 Het model van leerstijlgericht leren 251
- 10.5 Een model voor het voeren van pastorale gesprekken 255
- 10.6 Ontwerpen van lesopzetten voor catechese 258

Hoofdstuk 11 Visie en beleid voor de lerende gemeente 271

- 11.1 Leren als basisfunctie van de christelijke gemeente 272
- 11.2 Leren in de gemeente heeft de gemeenschap op het oog 275
- 11.3 Verbinding tussen catechese en andere leeractiviteiten 277
- 11.4 De plaats van de eredienst, in het bijzonder de leerdienst 279
- 11.5 Verbinding tussen catechese en geloofsopvoeding thuis 280
- 11.6 Het principe van intergeneratief leren 281
- 11.7 Van visie op de lerende gemeente naar beleid 283

Literatuur 289

Over de auteurs 299

Bijlage 1 (bij hoofdstuk 2) 301

Vragenlijst catechese en de lerende gemeente ten behoeve van een interview met een gemeente 301

Bijlage 2 (bij hoofdstuk 9) 305

Reflectieformulier 1. In kaart brengen van interventies 306

Bijlage 3 (bij hoofdstuk 9) **313**

Reflectieformulier 2. In kaart brengen van kwaliteiten en reflecteren op verschillende niveaus **313**

Bijlage 4 (bij hoofdstuk 10) **317**

Formulier voorwerk ontwerp catecheseles **317**

Bijlage 5 (bij hoofdstuk 10) **319**

Formulier ontwerpen van een catecheseles **320**

Bijlage 6 (bij hoofdstuk 11) **322**

Werkplan voor beleidsvoornemens **322**

Noten 325

Inleiding

‘Ik kan niet sien hoe een Predikant met een goetd gemoedt kan leven ende sterven/ die zijn werk niet maekt van Catechiseren.’

(W. à Brakel, *Redelyke Godsdienst* (1700), ed. J.H. Donner, I. 660)

Het boek dat u in handen hebt, is een basisboek voor de catechese. Het is een leermiddel voor de christelijke gemeente waarin het geloofsleren een van de basisfuncties is. Aan allen die leiding (gaan) geven aan deze lerende gemeente reikt dit boek basale informatie aan die dienstbaar is aan een proces van toerusting. Belangrijk uitgangspunt hierbij is dat de leraar zelf levenslang leerling blijft.

Het doel van dit basisboek is bij te dragen aan de ontwikkeling van catechetische competenties door zowel theorievorming over catechese als reflectie op en experimenteren in de catechesepraktijk te stimuleren. Dat is een hoge doelstelling; reden waarom er in dit boek veel en veelzijdige informatie wordt aangeboden. Tegelijk zijn we ons bewust van de relatieve betekenis van wat we bieden. Als het er in de praktijk van de catechese op aankomt, red je het niet met een basisboek catechese. Wanneer je een catecheseavond met jongeren leidt, als je je voorbereidt op een groepsgesprek met volwassenen of als er gericht beleid voor de lerende gemeente moet worden gemaakt, is dit boek slechts een hulpmiddel om ervaringen, verwachtingen en nieuwe ideeën systematisch te doordenken, voor jezelf of met elkaar. Desalniettemin hopen we hiermee een wezenlijke bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de catechesepraktijk.

Het boek is geschreven voor verschillende doelgroepen, die er elk op een eigen manier mee kunnen werken. We denken aan studenten aan theologische faculteiten en hbo-opleidingen theologie en godsdienstpastoraal werk, maar ook aan predikanten en kerkelijk werkers die actief zijn in de catechese, en anderen die geïnteresseerd zijn in visie op en ontwikkeling van de catechesepraktijk. Het boek kan ook een hulpmiddel zijn voor diegenen die toerusting geven aan catecheseteams. In het boek wordt dan ook de mogelijkheid geboden om op verschillende manieren en niveaus met de leerinhoud bezig te zijn. In kaders vindt men bijvoorbeeld vragen en opdrachten die de persoonlijke betrokkenheid op het gebodene en daarvoor de eigen vorming willen bevorderen. Het boek biedt mogelijkheden om er in allerlei verschillende leersituaties mee te werken. De een kan dat op individuele wijze, meer op het reflectieve niveau doen. De ander kan er in groepsverband, op een meer praktische manier, mee aan de slag gaan.

Als schrijvers hebben we dankbaar gebruikgemaakt van de hulp die wij van anderen ontvingen bij de totstandkoming van dit boek. We danken de catecheten in

drie gemeenten die deelnamen aan een interview, waardoor we een beeld konden schetsen van de wijze waarop hun gemeente een lerende gemeente wil zijn (hoofdstuk 2). Ook danken we de jongeren uit twee gemeenten die deelgenomen hebben aan een groepsinterview. Hun perspectief op de centrale thema's in dit basisboek catechese wordt aan het begin van elk hoofdstuk weergegeven in de vorm van een aantal citaten uit de gehouden interviews. Verder danken we drs. B.T. Wallet, die hoofdstuk 4 over het leren in het Jodendom verzorgde en mevrouw W.T.A. van Pelt-Snijders die de taalcorrectie op zich nam. Ook de uitgever en de betrokken onderwijsinstellingen, de Protestantse Theologische Universiteit, de Christelijke Hogeschool Ede en de Theologische Universiteit Apeldoorn zijn we erkentelijk voor hun betrokkenheid. De totstandkoming van dit boek werd financieel mede mogelijk gemaakt door stichting Steunfonds CHE.

Wie een basisboek catechese schrijft, kan dit niet doen vanuit een neutrale positie. Daarom hebben wij ervoor gekozen om meteen in hoofdstuk 1 met onze eigen theologische visie op catechese voor de dag te komen. Deze visie is verbonden met de gereformeerde traditie. Voor ons spelen uitgangspunten als levenslang leerling zijn, verbond en doop, het gezag van de Schrift, maar ook het serieus nemen van de leef- en belevingswereld van de leerlingen een belangrijke rol. Spanningsvelden die daardoor ontstaan, willen we niet uit de weg gaan. Tegelijk beseffen wij dat onze uitgangspunten niet door iedereen gedeeld zullen worden. Er is daarom ruimte geboden om ook vanuit andere overtuigingen met de inhoud van het boek bezig te kunnen zijn. Daarom kunnen hopelijk lezers met een andere visie dan de auteurs ook uit de voeten met dit boek. Het boek leent zich voor kritische beschouwing en kritische omgang. Juist deze beweging van 'spraak en tegenspraak' geeft een dynamiek aan het leren, die tot bewustwording van en nadenken over de eigen plaats in het veld van de catechese leidt. Dat is precies wat we met dit boek willen bieden.

Het boek bestaat uit vier delen. Het eerste deel (hoofdstuk 1 en 2) gaat in op de theologische visie op catechese die de auteurs hanteren en verkent de catechesepraktijken binnen een drietal protestantse gemeenten. Het tweede deel (hoofdstuk 3, 4, 5 en 6) biedt informatie over Bijbelse gegevens die te maken hebben met catechese en informatie over historische ontwikkelingen op het gebied van de catechese. Ook het leren in het Jodendom komt in dit deel uitgebreid aan de orde. Het derde deel (hoofdstuk 7 en 8) verbindt een aantal Bijbels-theologische grondlijnen met pedagogisch-didactische en godsdienstpedagogische handreikingen voor de catechesepraktijk. Het vierde deel (hoofdstuk 9, 10 en 11), tot slot, geeft een overzicht van praktische aanwijzingen voor de catecheet en de lerende gemeente. Overigens geldt overal dat waar 'hij' wordt geschreven ook 'zij' gelezen mag worden. Als Bijbelpassages worden aangehaald, wordt de tekst van de Herziene Statenvertaling gebruikt.

Als auteurs hebben we tijdens het schrijven van het boek zelf een intensief leer-

proces meegemaakt. Het is onze wens dat het basisboek als een betrouwbare 'coach' een verdere impuls geeft aan de catechesepraktijk in de protestantse kerken in ons land. Daarbij staan we open voor reacties van gebruikers die kunnen bijdragen aan verbeteringen in een eventuele volgende editie.

Dr. A. de Kock

Dr. W. Verboom

A. Pals MB

Dr. J.W. van Pelt

Drs. A. Stijf

Deel 1

Visie en praktijk

Bij het verzorgen van catechese zijn twee zaken essentieel: een idee over wat goede catechese is en een beeld van de context waarin de catechese gegeven wordt. Die twee zaken grijpen in de catechesepraktijk voortdurend op elkaar in. Dit eerste deel van het basisboek catechese gaat over deze twee zaken: visie en praktijk.

In het eerste hoofdstuk worden de uitgangspunten voor de visie op catechese, zoals deze in het boek wordt uitgewerkt, uiteengezet. Ze betreffen allereerst de praktische theologie, waarvan de catechetiek een onderdeel vormt. Globaal genomen gaat het in deze discipline om de (wetenschappelijke) bestudering van de geloofspraktijk van de christelijke gemeente. De auteurs van dit boek voeren deze taak uit in verbondenheid met het belijden van de kerk. Catechetiek is een van de subdisciplines van de praktische theologie. Zij richt zich op het geloofsleren in de christelijke gemeente. Van meet af aan speelt daarbij de gedachte mee dat de hele gemeente een lerende gemeente is. Geloofsleren geschiedt levenslang en gemeentebreed. Tegelijk heeft de jongerencatechese als vitaal onderdeel van de lerende gemeente veel aandacht. De dragende grond van de verschillende leerprocessen wordt gevormd door het verbond. Dat wil zeggen: God legt een relatie met mensen – bezegeld door de doop – en wil hun leren deze relatie te beantwoorden in een leven van geloof en bekering. Het hele leven is een voortdurende oefening in dit antwoord.

De visie op catechese uit hoofdstuk 1 zal opnieuw opgepakt worden in deel 3 van het basisboek (hoofdstuk 7 en 8) waarin theologische grondlijnen en pedagogisch-didactische uitgangspunten met elkaar verbonden worden.

Hoofdstuk 2 bevat een beschrijving van de catechesepraktijk van drie verschillende protestantse gemeenten. De eerste gemeente bevindt zich in de Randstad van ons land. De tweede gemeente draagt het karakter van een volkskerk op het platteland in het oosten. De derde gemeente is te vinden in een snelgroeïende plaats in het midden van het land. Wat opvalt, is dat iedere gemeente een eigen aanpak kent, die te maken heeft met de cultureel-maatschappelijke context waarin de gemeente zich bevindt. Tegelijk zijn er overeenkomsten tussen de drie gemeenten. Zij kennen alle drie een gereformeerde traditie van kerk-zijn en volgen in het leren de beproefde route: doop – opvoeding/catechese – geloofsbelijdenis – avondmaal – blijvend leren. In alle drie gemeenten staat catechese in het perspectief van het beantwoorden van het verbond of, anders gezegd, het leren leven als gedoopt gemeentelid. Leerzaam is het om te zien hoe in elk van de drie gemeenten gezocht wordt naar adequate, nieuwe vormen van geloofsondericht, die passen bij de eigen situatie en de gemeente verder helpen in deze tijd. De auteurs bieden aan het eind van het hoofdstuk reflectie op de drie praktijkvoorbeelden, waarbij de lezer wordt uitgenodigd om tot een eigen oordeelsvorming over de drie praktijkvoorbeelden te komen.

De beschrijving van de praktijkvoorbeelden loopt uit op een aantal conclusies. Voor elke conclusie geldt dat wordt aangegeven in welk hoofdstuk de betreffende thematiek in het vervolg van dit basisboek catechese terugkomt.

Hoofdstuk 1 Visie op catechese

Ik vind dat je op catechisatie zou moeten leren Wie God is en hoe je daar praktisch mee kunt leren leven.

Ja, dat vind ik belangrijker dan de feitjes, de catechismus uit m'n hoofd leren of zo. Het gaat om een relatie.

Ik vind het belangrijk om te leren wat er in Bijbelteksten staat, hoe dat bedoeld is. Het zijn toch teksten van een heel aantal eeuwen terug. Hoe vertaal je die naar ons leven?

Gedachtenwisseling van catechisanten in een 18+ catechese groep

De praktische theologie zelf, maar ook de catechetiek is een normatieve discipline. Een studieboek over catechese heeft ook die normativiteit in zich: het herbergt een visie op de vraag waar catechese goed voor is en wat goede catechese is. Dit hoofdstuk wil kort uit de doeken doen wat deze visie in dit basisboek is. Met deze verheldering in het achterhoofd kan de lezer beter plaatsen hoe in het vervolg van het boek over de catechese wordt geschreven.

Inhoud van dit hoofdstuk

In dit hoofdstuk lees je welke uitgangspunten de schrijvers van dit boek hanteren wanneer het gaat over wat catechese is, welke plaats deze heeft in de gemeente en welk doel ze met catechese beogen. Deze uitgangspunten vormen de basis van waaruit de overige hoofdstukken geschreven zijn.

Wat beoogt dit hoofdstuk?

Degene die dit hoofdstuk bestudeert, heeft inzicht in:

1. wat catechese is;
2. welke plaats catechese heeft in de christelijke gemeente;
3. wat het doel van catechese volgens de visie van de schrijvers is.

Hoe dit hoofdstuk te bestuderen?

1. Beantwoord voor jezelf eens de volgende vragen: Welk inzicht heb je nu met betrekking tot wat catechese is? Welke plaats zou catechese moeten hebben in de christelijke gemeente? Welk doel heeft catechese?
2. Bestudeer de tekst van dit hoofdstuk door de vragen in de kaders te